 ISSN:-2347-2723

सुरक्षा परिषदेतील भारताचे स्थायी सदस्यत्व आणि आंतरराष्ट्रीय राजकारण

क्षा¤ा´Ö ´ÖÖ–Ö¾Ö ¸Ö´Ö•Öß
राज्यशास्त्र विभाग, प्रमुख श्री शिवाजी कॉलेज, कंधार

Ikjka'k :

जागतिक शांतता आणि सुव्यवस्था प्रस्थापीत करण्याची जबाबदझिंरी संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या सुरक्षा परिषदेची आहे. सुरक्षा परिषद ही संयुक्त राष्ट्रसंघाची कार्यकारीण आहे. त्यामुळे संयुक्त राष्ट्रसंघाचे ऱ्हदय म्हणूनही सुरक्षा समितीकडे पाहिले जाते. प्रस्थापित आंतरराष्ट्रीय व्यवस्था टिकवण्याचा आणि आक्रमक राष्ट्राविरोधी आवश्यक ती कारवाइ करण्याचा अधिकार सुरक्षा परिषदेलÖ †ÖÆ. म्हणूनच डेविड कुशमेन या आंतरराष्ट्रीय संबंधाच्या विश्लेषकांनी सुरक्षा परिषदेला जगाचा "पोलीसमॅन" **1** †ÃÖ ´ÆÙ»Ö †ÖÆ आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील शांततेच्या क्षेत्रातील सुरक्षा परिषदेची कामगिरी ही अतिशय उल्लेखनीय आहे. परंतु आज हीच सुरक्षा परिषद संघर्षाचे आणि अशांततेचे व्यासपीठ बनली आहे.

çLrkouk %

वर्तमान काळात संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या सुरक्षा परिषदेचा विस्तार हा आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील कळीचा मुद्दा बनलेला आहे. बदलत्या आंतरराष्ट्रीय परिस्थितीनुसार सुरक्षा परिषदेचे लोकशाहीकरण व्हावे. सुरक्षा परिषदेच्या स्थायी सदस्यत्वासाठी इच्छूक आणि पात्र असलेल्या राष्ट्रांना स्थायी सदस्यत्व प्रदान करण्यात यावे. अशा प्रकारची मागणी आंतराष्ट्रीय पातळीवर दिवसेंदिवस जोर धरत आहे. विश्वातील अनेक राष्ट्र सामाजिक, भौगोलिक, आर्थिक आणि राजकीय दृष्टया सशक्त असून सुध्दा त्यांना स्थायी सदस्यत्वापासून वंचित ठेवल्या जात आहे. म्हणून संयुक्त राष्ट्रसंघाचे पुर्व महासचिव डैम होमर शोल्ड यांनी असा ईशारा दिला आहे की, "संयुक्त राष्ट्रसंघाने राष्ट्रसंघाच्या चुकांची पुनरावृत्ती न करता संयुक्त राष्ट्रसंघाचे लोकशाहीकरण करावी नाही तर विश्वातील सर्वात मोठया संयुक्त राष्ट्रसंघाचे तेच भविष्य असेल जे राष्ट्रसंघाचे –Ö»Ö»Ö †ÖÆ." **2**

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या स्थापनेपासून ते आजतागायत राष्ट्रसंघाची सदस्य संख्या चार पटीने वाढली असून सुध्दा सुरक्षा परिषदेच्या स्थायी सदस्यत्वामध्ये वाढ –ालेली नाही. संयुक्त राष्ट्रसंघाचे १९२ सभासद राष्ट्र असुन केवळ पाच राष्ट्रांनाच सुरक्षा परिषदेच्Ö स्थायी सदस्यत्वाचा दर्जा प्राप्त –ालेला आहे. वर्तमान काळात नव्याने सुरक्षा परिषदेच्या स्थायी सदस्यत्वासाठी भारत, जपान, जर्मनी, ²ÖÖ–ÖßÖ»Ö, दक्षिण आफ्रिका व नाइजेरीया इत्यादी राष्ट्रांनी आपली उमेदवारी जाहीर केली आहे. एवढेच नाही तर भारत, जर्मन व ब्रा–ील या देशांनी आपला आवाज अधीक बुलंद करण्यासाठी G-४ या संघटनेची स्थापन करुन स्थायी सदस्यत्वासाठी एकमुखाने मागणी केली. परंतु अमेरिका, फ्रान्स, इंग्लंड, रशिया व चीन या स्थायी सदस्य राष्ट्रांची सुरक्षा परिषदेची स्थायी सदस्य संख्या वाढवण्याची मानसिक तयारी नाही. कारण या पाच राष्ट्राशिवाय इतर राष्ट्राला स्थायी सदस्यत्वाचा दर्जा देऊन व्हेटोचा विशेषाधिकार प्राप्त –ाल्यास प्रस्थापित राष्ट्रांचे वर्चस्व धोक्यात येणार आहे. म्हणून त्यांनी सुरक्षा परिषदेच्या विस्ताराला पायबंद घातला आहे. म्हणून संयुक्त राष्ट्रसंघाचे पूर्व महासचिव ²Ö¸ÃÖÝÖ 'Öली यांनी असे म्हटले आहे की, "जो पर्यंत संयुक्त राष्ट्रसंघावरील बलाढय शक्तीचा दबदबा व युरोप केंद्रीत मानसीकता समाप्त होणार नाही तोपर्यंत विश्वातील लहान राष्ट्रांचे कल्याण होणार नाही."**3**

स्थायी सदस्यत्वासाठी भारताचा दावा

दक्षिण आशियातीलच नाही तर संपूर्ण विश्वातील सुरक्षा परिषदेच्या स्थायी सदस्यत्वाचा सर्वात प्रभावी दावेदार म्हणून आज सर्व विश्व भारताकडे पाहते. भारताचा आजपर्यंतचा आंतरराष्ट्रीय इतिहास आणि संयुक्त राष्ट्रामध्ये भारताने दिलेले योगदान कोणालाही नजरेआड करता येणार नाही. जागतिक शांततेचा पुरस्कार करणारे, मानवतेचे व मानवी मुल्यांची जोपासना करणारे एक नैतीक राष्ट्र म्हणून भारताने आपली प्रतिमा आंतरराष्ट्रीय समुदायात निर्माण केलेली आहे. तसेच सुरक्षा परिषदेने सोपवलेली कोणतीही जबाबदारी पार पाडण्यास भारत सक्षम आहे. म्हणून २१ सप्टेंबर २००४ ला भारताने सुरक्षा परिषदेच्या स्थायी सदस्यत्वासाठी आपला दावा प्रस्तूत केला. संयुक्त राष्ट्रसंघातील महासभेच्या ५९ व्या वार्षिक अधिवेशनात २३ सप्टेंबर २००४ ला भारताचे पंतप्रधान श्री डॉ.मनामोहन सिंह यांनी आपल्या भाषणामध्ये असे स्पष्ट केले की, "भारताला स्थायी सदस्यत्वाचा दर्जा देणे हेच खऱ्या अर्थाने संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या लोकशाहीकरणाच्या दिशेने टाकलेले पहिले पाऊल असेल." **4**

सुरक्षा परिषदेतील भारताची स्थायी सदस्यत्वाची मागणी ही काही ठोस मुलभूत तत्वावर आधारीत आहे. भारतÖ ÆÖ ¿ÖÖŸÖÖŸÖÖ आणि सह-अस्तित्वावर आधारीत विश्वकल्याणाची कामना करणारे राष्ट्र आहे. 'x¾ÖÀ¾Ö Æ"Ö ´ÖÖ–Ö 'Ö¸' ही भारताची व्यापक दृष्टी आहे. सभ्यता आणि संस्कृतीच्या इतिहासामध्ये भारताने आजपर्यंत कोणत्याही राष्ट्रावर आक्रमण केलेले नाही. विश्वाच्या व्यासपीठावरील स्वतःचे कर्तव्य आणि जबाबदारी पार पाडण्याचे सामर्थ्य आणि नैतिकता भारताजवळ आहे. संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या व्यासपीठावरुन साम्राज्यवाद, वसाहतवाद, दहशतवाद व मानवाधिकाराचे शोषण अशा अमानवी कृत्यांना नेहमीच विरोध केलेला आहे. आज विश्वामध्ये भारत हा शांति, अहिंसा आणि गांधीवाद यांचा द्योतक बनलेला आहे. म्हणून जर भारताला सुरक्षा परिषदेमध्ये स्थायी सदस्य प्राप्त –ÖÖ»Ö तर शोषणमुक्त, भेदवावरहीत अशा आदर्श विश्व निर्मितीमध्ये भारताची भूमिका अधिक व्यापक असेल.

भारत अलिप्ततावादी संघटनेचा एक संस्थापक सदस्य आहे. शितयुध्दाच्या काळा त भारताने विश्वाला तृतीय महायुध्दापासून परावृत्त करण्याचे महान कार्य अलिप्ततावादी संघटनेच्या माध्यमातून केले आहे. अलिप्ततावादी संघटनेच्या व्यासपीठावरुन शस्त्राचा आणि युध्दाचा विरोध करुन संपूर्ण विश्वाला शांतीचा संदेश दिला. विश्वाला शस्त्राऐवजी शास्त्राची आवश्यकता प्रतिपाद करुन शांतÖß"Ö ŸÖÖŸ¾Ö–ान दिले. परंतु आज अलिप्ततावादी संघटनेचे ११५ सदस्य राष्ट्र असून सुध्दा या संघटनेच्या कोणत्याही सदस्याला सुरक्षा परिषदेचे स्थायी सदस्यत्व मिळालेले नाही म्हणून संयुक्त राष्ट्रसंघानंतर मोठया समजल्या जाणाऱ्या अलिप्तावादी संघटनेला सुरक्षा परिषदेमध्ये प्रतिनिधीत्व देण्यासाठी भारताला स्थायी सदस्यत्व देण्यात यावे.

भारताचा आज लोकसंख्येच्या दृष्टीने जगात दुसरा आणि भौगोलिक क्षेत्रफळाच्या दृष्टीने सातवा क्रमांक लागतो. आज भारताची लोंकसंख्या १२१ कोटी असून एकूण विश्वाच्या लोकसंख्येच्या १६ % लोक भारतामध्ये निवास करतात. जगातील भारत हे एकमेव जबाबदार आणि प्रौढ राष्ट्र आहे. आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील भारताची भुमिका ही नेहमीच पारदर्शक राहीली आहे. भारताने आपल्या पाच दशकाच्या आंतरराष्ट्रीय इतिहासामध्ये शांतता विश्व बंधुत्व व विश्वकल्याण याच कार्याला पुर्णपणे वाहून घेतले आहे. लोकसंख्येने विशाल असलेल्या राष्ट्रातील जनतेने मन सुध्दा विशाल आहे. भारतीय जनता साधी-सरळ असल्यामुळे येथे अनेक जाती-धर्माची, भाषेची लोक सुखाने नांदत आहेत. भारताच्या सभ्यता आणि संस्कृतीचा हेवा संपूर्ण विश्वाला वाटतो. भारत स्वतः बरोबरच विश्वाच्या कल्याणाची अपेक्षा बाळगणारा उदारमतवादी देश आहे. म्हणून लोकसंख्येने विशाल असणाऱ्या आणि नितीने सरळ असणाऱ्या भारताला सुरक्षा परिषदेचे स्थायी सदस्यत्व दिले तर त्याचा फायदा संपूर्ण विश्वाला होऊ शकतो.

जगातील सर्वात मोठी लोकशाही भारतामध्ये यशस्वी होत आहे. विविध भाषा, जात, धर्म, वंश व प्रांत यांचे अस्तित्व असणारा विश्वाच्या पाठीवरील भारत हा एकमेव देश आहे. त्यामुळे भारतीय लोकशाही स्वातंत्र्य, समता व बंधूता यांचा पर्याय बनलेली आहे. निपक्षपाती आणि शांततापूर्ण वातावरणात पूर्ण होणारी निर्वाचन प्रक्रिया हे भारतीय लोकशाहीचे विशेष आहे. भारतात आज ७१ कोटी जनता मतदानाचा पवित्र अधिकार बजावत आहेत. त्यामुळे भारतीय लोकशाहीतील निवडणूकीचा हेवा इतर देशांना सुध्दा वाटतो. ³Öारतीय लोकशाहीवर जनतेची निष्ठा आहे. भारतीय संविधान हे जनतेसाठी तत्व–ज्ञान आहे. त्यामुळे भारतीय संविधान सर्वार्थाने विश्वात

श्रेष्ठ आहे. त्यामुळे या ठिकाणी सर्वात मोठी लोकशाही यशस्वीपणे नांदत आहे. म्हणून जगातील सर्वात मोठया लोकशाहीला सुर परिषदेमध्ये प्रतिनिधीत्व देण्यासाठी भारताला स्थायी सदस्यत्व देणे आवश्यक आहे.

दक्षिण आशियातील एक उगवती महासत्ता म्हणून आशियाई राष्ट्र भारताकडे पाहत आहेत. एवढेच नाही तर विकासशील राष्ट्रामध्ये सुध्दा भारताचे प्रमुख स्थान आहे. तिसऱ्या विश्वातील राष्ट्रे सुध्दा भारताकडे हितचिंतकाच्या आणि प्रतिनिधीच्या स्वरुपात ¯ÖÖÆüÖÖ. †Ö•Ö ³ÖÖ¸üÖ“ाी अर्थव्यवस्था बळकट –ालेली आहे. विश्वातील सर्वात मोठी चौथी अर्थव्यवस्था म्हणून भारताचा उल्लेख केला जातो. भारताने आपल्या वि–ान, शेती, उद्योग व व्यापार या क्षेत्रामध्ये नेत्रदीपक प्रगती करुन महाशक्तीच्या रांगेमध्ये आपले स्थान पक्के केले आहे. भारताने जागतिकीकरण व खाजगीकरणाचा स्विकार केल्यानंतर भारत ही विश्वातील सर्वात मोठी बाजार पेठ बनली आहे. त्यामुळे भारत हे स्वावलंबी राष्ट्र बनले आहे. म्हणून भारत सुध्दा सुरक्षा परिषदेचा स्थायी सदस्य –ाल्यानंतर युनोचा आर्थिक वाटा उचलण्यास सक्षम आहे. त्यामुळे भारताला सुरक्षा परिषदेचे स्थायी सदस्यत्व देणे आवश्यक आहे.

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या १९२ सदस्यापैकी १५० राष्ट्रांनी सुरक्षा परिषदेच्या विस्ताराला समर्थन दिले आहे. स्थायी सदस्यत्वासÖÖŠß अनेक राष्ट्रे इच्छूक असले तरी भारत हे सर्वात प्रबळ दावेदार राष्ट्र आहे. एक निष्ठावान प्रतिनिधी आणि आपला शुभचिंतक म्हणून आशियातील राष्ट्रांनी भारताच्या स्थायी सदस्यत्वाला आपले समर्थन जाहीर केले आहे. जपान, जर्मनी, बÖ–ील, दक्षिण आफ्रिका या स्थायी सदस्यत्वासाठी इच्छूक असणाऱ्या राष्ट्रांनी सुध्दा भारताला समर्थन दिले आहे. इंग्लंड, फ्रान्स आणि रशियाला सुध्दा सुरक्षा परिषदेत भारताची भुमिका महत्त्वाची वाटते. म्हणून या राष्ट्रांनी सुध्दा भारताच्या स्थायी सदस्यत्वालÖ †Ö¯Ö»ÖÖ ¯ÖÖÖšü²ÖÖ ¤¿ÖÖ×¾Ö»ÖÖ †ÖÆ.

आंतरराष्ट्रीय राजकारण

भारताला सुरक्षा परिषदेचे स्थायी सदस्यत्व मिळवणे म्हणजे शत्रू राष्ट्राचे चक्रव्यूह भेदण्यासारखे आहे. कारण भारताला समर्थन देणाऱ्या राष्ट्रबरोबरच विरोध करणाऱ्या शत्रू राष्ट्रांचीही कमी नाही. पाकिस्तान, चीन या राष्ट्रांचा विरोध व अमेरीकेने धारण केलेले मौन आणि स्थायी राष्ट्रांनी लढवलेल्या युक्त्यामुळे भारताला स्थायी सदस्यत्व मिळवणे कठीण –ाले आहे. सुरक्षा परिषदेत नवीन राष्ट्रांना स्थायी सदस्यत्व देण्यासाठी ४ नोव्हेंबर २००३ मध्ये थाईलण्डचे पूर्व पंतप्रधान आनंद पण्यार्चुन यांच्या अध्यक्षतेखाली एका समीतीची स्थापना केली. या समीतीच्या प्रतिवेदनात सुरक्षा परिषदेच्या नवीन स्थायी सभासदांना व्हेटोशिवाय सदस्यत्व देण्याचे निश्चित –ÖÖ»Ö. त्यामुळे भारत सरकारने व्हेटोशिवाय स्थायी सदस्यत्व नाकारले. कालांतराने अमेरीका, चीन आणि रशिया या राष्ट्रांनी व्हेटो अधिकार देण्याचे मान्य केले. परंतु त्यासाठी त्यांनी पाच स्थायी सदस्य राष्ट्रांची संमती असण्याची अट ठेवली. जेणेकरुन पाच स्थायी राष्ट्रांची संमती मिळवणे अशक्य होईल.

आशियातील भारताच्या प्रमुख प्रतिस्पर्धी चीनने सुध्दा भारताच्या स्थायी सदस्यत्वाला विरोध केला आहे. कारण सुरक्षा परिषदेत भारताला स्थायी सदस्य मिळाले तर आशियातील चीनचे अस्तित्व धोक्यात किंवा चीनचे महत्व कमी होण्याची शक्यता नाकारता येणार नाही. भारताच्या दावेदारीला चीनचा पाठींबा मिळण्यास सर्वात मोठा अडथळा पाकिस्तान चा आहे. पाकिस्तानने भारताच्या सदस्यत्वाला स्पष्ट विरोध केला आहे. कारण पाकिस्तानची निर्मिती आणि अस्तित्व भारताच्या विरोधावर अवलंबून आहे. एवढेच नाही तर पाकिस्तानने भारताच्या विरोधात जपान आणि जर्मनी यांना पाठींबा देण्याची तयारी दर्शवली आहे. भारताचा विरोध करण्यासाठी पाकिस्तानची कोणत्याही स्तराला जाण्याची तयारी आहे. "अमेरिकन स्टडीजचे प्राध्यापक ख्रिस्तोफर राज यांनी चीन, पाकिस्तान संबंध व भारताची दावेदारी यावर प्रकाश टाकताना असे म्हटले आहे की, पाकिस्तानी कोणतीही कृती ही चीनच्या माध्यमातून घडते. परंतु स्थायी सदस्यत्वासाठी नैसर्गीकदृष्टया खुप संधी आहे." **5** दुसऱ्या बाजुला आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील आणि संयुक्त राष्ट्रसंघातील अमेरीकेची भुमिका ही अतिशय महत्वपूर्ण आहे. त्यामुळे अमेरीकेचा पाठींबा भारतासाठी आवश्यक आहे. परंतु याबाबतीत अमेरीकेने कोणतीही स्पष्ट भुमिका न घेता संदिग्धता वाढवली आहे. भारताच्या स्थायी सदस्यत्वासाठी नासमर्थन ना विरोध अशा प्रकारचे धोरण अमेरिकेने स्विकारले आहे. निष्कर्ष असा की, - भारताची भविष्यातील क्षमता आणि योगदान व आंतरराष्ट्रीय व्यवस्थेमधील वर्तमान

 ISSN:-2347-2723

परिस्थिती पाहिल्यानंतर भारत हा सुरक्षा परिषदेमधील स्थायी सदस्यत्वासाठी पात्र आणि पूर्णपणे हक्कदार आहे. परंतु जर नकराधिकाराशिवाय भारताला सुरक्षा परिषदेत स्थायी सदस्य मिळाले तर ते महत्वाहीन आणि निरर्थक अÃÖ»Ö.

ÃÖ¤ü³ÖÃÖ"Öß

1. डॉ.डि.एल.फाडीया - †ÖÓ¸ü¸üÖÂट्रीय राजनीती, आग्रा, साहित्य भवन प्रकाशन, आवृत्ती पहिली - 2007, ¯Ö.162.
2. क्रॉनिकल (संपादक एन.ओ–ग), भारत एवं विश्व आंतरराष्ट्रीय मुद्दे एवं आंतरराष्ट्रीय संस्था, नवी दिल्ली, आवृत्ती २००७, ¯Ö.83.
3. प्रतियोगिता दर्पण (मासिक) आग्रा, स्वदेशी बीमा नगर, आवृत्ती, ऑगस्ट २००५, पृ.७७.
4. अ.भ. धर्माधिकारी (संपादक), चाणाक्य मंडल, स्पर्धा परीक्षा विशेषांक, अंक सातवा, आवृत्ती नोव्हेंबर २०04, ¯Ö.23.
5. डॉ.शैलेन्द्र देवळाणकर, आंतरराष्ट्रीय राजकारणाची बदलती समिकरणे आणि संयुक्त राष्ट्राची भुमिका, पुणे - ÃÖ¤üÖ×¿Ö¾Ö पेठ, प्रतिमा प्रकाशन - †Ö¾Öé¢Öß ¯ÖÆüÖ»Öß 2008, ¯Ö.242.